

Dragan D. Lakićević *

SISTEMSKI HAOS - NUŽNOST, SLUČAJNOST ILI NAMERA

Osvrt na knjigu Bože Stojanovića *Tranzicija u Srbiji (Privredno lutanje)*, Institut za evropske studije, Beograd, 2005.

Ako posmatramo svet kao pozornicu koja odslikava ključna socijalna dešavanja tokom prošlog veka, onda ćemo zapaziti da predstava započinje haotičnim demonstracijama i protestima u Petrogradu, a završava se nekih osam decenija kasnije dramatičnim akcijom vojske koja iz tenkova granatira zgradu parlamenta Moskvi. Prvi čin drama bio je uvod u dolazak boljševičke vlasti, a poslednji, slikoviti raskid sa zagovornicima komunističke imperije na izdisaju. U međuvremeno odvijao se čudan, zanosan, nepredvidiv, istovremeno poletan i tegoban, po prostoru koji je zahvatio grandiozan, život jedne nove organizacije društva koja se više nego bilo ko ranije pozivala na nauku, istoriju i veru u ostvarenje potpune o socijalne pravde. Hegelovskim filozofskim pojmovima iskazano, jedna ideja se materijalno otelovila, prošla kroz razne faze svog postojanja, i konačno, ispoljivši svoje različite sadržaje, izgubila razlog vlastitog postojanja. Politički pragmatičari bi rekli da je realni socijalizam bio sistem organizacije društva koji nije izdržao u borbi sa konkurentskim kapitalističkim poretkom u svim onim elementima koji bi ga činili atraktivnim za većinu stanovništva: ekonomskom blagostanju, slobodi izbora, slobodi kretanja, izražavanja i organizovanja, itd. Veliki broj ekonomista bi mogao dodati da je to bio poredak koji je unutar sebe bio protivrečan: ukidanjem tržišta, privatne svojine, privatnog prava i drugih važnih institucija ranijeg društva on je sam sebe onemogućio da racionalno privredno posluje. Planska ekonomija se pokazala kao iluzija i nužno vodila rasipanju raspoloživih resursa i samim tim privrednom haosu za koga jednostavno nije postojao adekvatni lek, osim terora.

Kao što su pokazale sve radikalne revolucije, mnogo je jednostavnije jedan sistem srušiti, nego izgraditi novi: to važi, u velikoj meri i za ono što će se događati sa bivšim socijalističkim društvima, koje je trebalo vratiti u raniji, kapitalistički poredak. Taj tegoban i turbulentan proces imenovan je naizgled svima prihvatljivim terminom *tranzicija*: na ogromnom prostoru započeo je novi veliki socijalni eksperiment, koji se možda po grandioznosti svojih raznovrsnih učinaka možda još jedino porediti sa onim dešavanjima koja su se odigrala to-

* Institut za evropske studije, Beograd

kom uvođenja kolektivističke privrede. I zaista, šta se sve može zapravo dogoditi kada se jedan sistem treba svesno razoriti da bi se uspostavio neki drugi?

Knjiga Bože Stojanovića *Tranzicija u Srbiji (Privredno lutanje)* nastoji da osvetli neke aspekte socijalne i ekonomske transformacije ili tranzicije u Srbiji u proteklih petnaest godina. Autor ove zanimljive i znalački napisane zbirke teksto-va, već dugi niz godina prati različite aspekte ekonomskih i socijalnih reformi kod nas, a ovo delo se može smatrati rezimeom do sada steknutih uvida. Ovaj mladi i u krugu naučne javnosti respektabilan ekonomski mislilac napisao je studiju na bazi dobrog poznavanja ekonomske teorije i solidnog uvida u empirijske pokazatelje do kakvih rezultata je ovaj proces do sada doveo, ne padajući ni jedan trenutak na nivo banalizovanja problema ili reklamiranja trenutnog izbavljenja na osnovu *ad hoc* predloženih patenata. Ozbiljnim pristupom složenom problemu pisac knjige demonstrira zavidno poznavanje savremene ekonomske literature, koja je u funkciji tumačenja onoga što se zbivalo i zbiva u našoj ekonomskoj i političkoj sferi. Razumljivo, teorijske paradigme koje autor preuzima u svom pristupu ne služe samo kao instrumenti za obradu materijala naše ekonomske i socijalne stvarnosti, već i kao mogući okvir za određena valjana rešenja. Sama knjiga je uprkos ovakvog ozbiljnog pristupa, zahvaljujući tečnom i razumljivom jeziku, namenjena širem krugu intelektualne javnosti, a ne samo ekonomsko obrazovanom čitaocu. Božo Stojanović nije žalio truda da u svojim tekstovima na jednostavan način izloži osnovne premise doktrina na koje se poziva, i time vešto uvede čitaoca u samu suštinu analize naše društvene stvarnosti. Škola mišljenja unutar koje pisac nalazi svoje intelektualne uzore je tradicija Austrijske ekonomske škole i njenih mnogobrojnih sledbenika. Esencija tog složenog učenja bi se mogla izraziti preko stava da je dobar poredak onaj u kome se ostvaruje sklad vladavine prava i fer tržišne utakmice. Ove pravne i ekonomske ustanove, ako su valjano utemeljene, podupiru i štite ključni ideal liberalne tradicije mišljenja – a to je individualna sloboda. Naime, osnovno uverenje ove škole glasi da je privatno vlasništvo, sloboda radnog ugovora, konkurencija i vlast podvrgnuta kontroli osnov moderne civilizacije i prosperitetnog društva. Imajući u vidu takav ideal autor se zalaže za poredak koji bi trebalo da bude u što većem skladu sa pomenutim idealom. U tom smislu on tvrdi: «Tržišni poredak bi trebalo da deluje u takvim institucionalnim okvirima koji obezbeđuju da on svojim funkcionisanjem služi humanosti i razvoju etičkih, kulturnih i opštih ljudskih vrednosti. To je razlog zbog čega forma, u kojoj se odvija konkretan ekonomski život u jednoj zemlji, ne sme biti u konfliktu sa ovim temeljnim vrednostima». (Stojanović, 2005, s. 137)

No, u konkretnoj stvarnosti, teorija je jedno a praktični život nešto sasvim drugo. Kada se kao zadatak vremena pred u osnovi socijalističku vlast postavio imperativ strukturne promene sistema, prelaz iz kolektivne svojine u privatnu, od dogovorne ekonomije na tržišnu, pokazalo se koliko je to složen i protivrečan proces. On je bio

utoliko složeniji što se paralelno odvijao raspad i jugoslovenske federacije i socijalizma kao sistema organizacije. I dok su oči najvećeg dela javnosti bile upravljane prema neizvesnom ratnom vihoru u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, takoreći iza kulisa, započelo je zakulisana igra transformacija društvenog vlasništva. Time se zapravo pružila životna šansa sloju aktuelnih socijalističkih menadžera da kao svoje privatno vlasništvo uknjiži ono što je do tada, bar formalno, pripadalo svima zaposlenim. Nije li ideja da se kolektivno vlasništvo privatizuje, instinktivno su reagovali ovi budući individualni «preduzimači». Tehnike ove transformacije su u kratkom vremenu toliko razrađene da zaslužuju posebne elaborate, jer se, načelno to odvijalo po zakonskim procedurama, «transparentno», sa brigom o zaposlenima, u skladu sa investicionim planovima, itd. Jedan od ključnih mehanizama za uspešnu «privatizaciju» firmi bio je da se one svesno dovedu pod stečaj, da bi njihova otkupna cela pala na desetinu ili dvadesetinu njihove realne vrednosti, a zatim da se otkupe. Kakav je katastrofalan učinak ovakve politike na privredno poslovanje ne treba ni govoriti: u tili čas se urušavalo ono što se decenijama gradilo, novac firmi je tajnim kanalima odlazio u inostranstvo, da bi odande «strani investitor» otkupljivao isto preduzeća, i sl. Međutim, treba podsetiti, u pitanju su bila nova pravila opstanka, surova borba za novim oblikom legitimacije već postojeće moći. Raniji povlašćeni položaj u ranijoj nomenklaturi transformisan je pravno osiguran položaj titulara privatnog poseda. Bivša komunistička elita se pretvarala u kapitalističku, a da je pri tom još uvek zadržavala svoju socijalističku ideologiju: činila je to sa istom onom žilavošću i brutalnošću sa kojom su njihovi prethodnici gušili svaku privatnu inicijativu. Potrebno je ipak, napomenuti, da su i zapadni stratezi, kada su izašli sa globalnim planom o nužnosti privatizacije u kolektivističkim privredama, računali na bivši menadžerski sloj kao jedini kompetentan akter za ovu ulogu. Kako će se to u praksi izvesti ostavljeno je invenciji i snalaženju ovog sloja unutar specifičnih lokalnih uslova.

Zato je autor knjige potpuno u pravu kada tvrdi da je tranzicija (promene u privredi i društvu u celini) u Srbiji počele već početkom devedesetih godina prošlog veka. Drugim rečima «društveni i privredni sistem koji je do tada funkcionisao suptilno je i svesno razaran iako je, verovatno usled vešte retorike tadašnjih nosilaca političke moći i brojnih pratećih «pirotehničkih efekata», mnogima izgledalo sasvim drugačije». (Stojanović, 2005, s.7) Ovaj proces, koji se najvećim delom odvijao van očiju javnosti koja su bile zasenjene ratnim zbivanjima, ticao se fundamentalnih ekonomskih promena u sferi nove preraspodele bogatstva, pa samim tim i moći. Stojanović pri tome zaključuje da tu nije bilo ni konzistentne reformske politike, kao ni donošenja ključnih reformskih zakona, ali je zato u mraku i tajnosti oblikovana nova ekonomska, a samim tim i politička elita. I da paradoks bude što veći to se upravo odvijalo pod patronatom vlasti koja se klela u socijalnu pravdu i čuvanje socijalističkih vrednosti.

Padom Slobodana Miloševića i njegovih partija u Srbiji su na čelo vlasti stupili akteri koji će se zalagati za vladavinu zakona i tržišno poslovanje, kao bazičnih pretpostavki procesa transformacije. Međutim, oni su već morali da računaju sa realnošću – novom ekonomskom oligarhijom, iscrpljenom privredom, haotičnim medijima i osiromašenim narodom. Haos, koji je delom svesno proizvođen više od jednu deceniju imao je svoju vlastitu dinamiku. Isto tako, kako političke demokratije po definiciji predstavlja i borbu za moć, prestiž i beneficije, nije ni čudo što je nova vlast u kratkom roku našla mnogobrojne saveznike iz starog režima, odnosno i sama posegla za brzim sticanjem bogatstva. Da rezimiramo, možda je jednim delom i to razlog što je rezultat petogodišnjih «demokratskih i reformskih promena» taj da po svemu sudeći još nisu stvoreni dovoljni preduslovi funkcionisanja efikasne tržišne privrede. Proces privatizacije se nastavio i traje po već uvedenim pravilima igre.

Tako nakon petnaest godina reforme rezultat je taj da je najveći broj stanovnika potpuno pauperizovan, kapital smešten u mali broj monopola, a administrativnim merama privatno preduzetništvo u velikoj meri destimulisano. Umesto da imamo raspršeno privatno vlasništvo i relativno jeftinu državu koja se stara o tržišnom ambijentu, mi imamo sve veću kartelizaciju i skupu rasipnu vlast koja najviše brine o očuvanju i okamenjivanju vlastite pozicije. Da podsetimo, tržište, kao i pravo, može funkcionisati valjano samo pod pretpostavkom neutralnosti. A to je upravo ono što u našim uslovima najviše nedostaje. Nemoguće je doći do nivoa opštosti, odnosno neutralnosti, kada se glavni akteri izuzimaju od proklamovanih pravila i kada se ona kroje od prilike do prilike. Sve onda ostaje u okvirima arbitrarnosti, upravo onoga što bi trebalo da razlikuje kapitalistički liberalni poredak od realnog socijalizma. I na kraju, socijalizam je bar u tom smislu postupao fer što je bogatstvo delio koliko-toliko ravnopravno (izuzimajući, normalno, povlašćenu elitu). Novi poredak je omogućio da se jedan sloj, koji sam nije bio tvorac bogatstva, preko noći prigrabi sve što je nekad ipak deljeno na mnoštvo učesnika. U međuvremenu, nije stvoreno novo bogatstvo, koje bi makar delimično kompenzovalo gubitke i nesigurnost većine stanovnika. Iz tog razloga i toliki žal za socijalizmom najvećeg broja ljudi i lako priklanjanje socijalnoj demagogiji.

U jednom sumarnom osvrtu poput ovog malo je prostora da budu pomenute sve teme kojima se Stojanović bavi – pitanjem nepostojanja koncenzusa o strategiji tranzicije, stanjem naše ekonomske nauke danas, reformom tržišta rada, problemom pridruživanja Evropskoj Uniji, privatnom preduzetništvu, privatizaciji, itd. Dovoljno je da ukažemo da se ovim ozbiljnim temama autor posvetio sa puno analitičnosti i strpljenja. Da zaključimo, studija *Tranzicija u Srbiji* je značajan rukopis koja spaja stručnost i aktualnost, iznijansiran stil izlaganja i kritičku distancu, dijagnozu stanja i neke predloge za rešavanje problema. Knjiga koju treba pročitati.